

K. Šešelgio skaitymai – 2018
K. Šešelgis' Readings – 2018

LUKIŠKIŲ AIKŠTĖS VILNIUJE REPREZENTACINIŲ SAVYBIŲ TYRIMAS

Gintautas TIŠKUS*

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Vilnius, Lietuva

Gauta 2018 m. vasario 15 d.; priimta 2018 m. balandžio 14 d.

Santrauka. Reprerentacinėmis dažniausiai vadinamos aikštės, kuriose pastatyti ideologinės paskirties monumentai ar paminklai, arba aikštės prie svarbių valstybinių ar savivaldybės pastatų, aikštės, kuriose švenčių proga ar atmintinomis datomis vyksta renginiai. Reprerentacinė aikštė – ženklas ar ženklų sistema (reprerentacinis laukas), kuria norima suteikti tam tikrą reikšmingą informaciją. Šia informacija gali būti įvykiai arba veikėjai, kurie yra arba nėra susiję su aikšte, bet yra kokiu nors būdu svarbūs ir juos norima įamžinti, ideologiniai ir politiniai motyvai, kuriems norima suteikti išskirtinę svarbą ar sureikšminti.

Nustatant aikštės reprerentacinio lauko sandarą identifikuojami priežastiniai ryšiai su reprerentuojamu objektu. Pradinė reikšminė informacija yra urbonimas. Vėliau nustatomas reprerentuojamo objekto tipas – įvykis ar asmenybė, ryšys su aikšte, ženklo svarba aikštėje (dominuoja aikštėje, pastebimas aikštėje, nepastebimas aikštėje) bei ženklo ir aplinkos konteksto, aikštę supančių pastatų, sąveika. Ištyrus aikštės reprerentacinio lauko sandarą ir surašius reikšmes į matricą, galima nustatyti aikštės reprerentacinį lygmenį. Reprerentacine galime įvardinti aikštę, kuriai aplinkos kontekstas bei reprerentacinių ženklų lygmuo daro lemiamą ar svarbią įtaką paskirties požyriui.

Straipsnyje, tiriant Lukiškių aikštės Vilniuje reprerentacines savybes, taikomas sisteminės analizės metodas.

Reikšminiai žodžiai: aikštė, reprerentacija, savybė, hierarchinis lygmuo, aplinkos kontekstas, ženklų svarba.

Įvadas

Istoriškai susiklostė taip, kad miestų aikštės atspindi laikotarpį, miestų savitumą, architektūrinį individualumą, neretai tampa ir politinės ideologijos išraiška. Nagrinėjant Lietuvos aikštes, mokslo žurnaluose, spaudoje ir teisės aktuose vartojama *reprerentacinės* aikštės sąvoka. Reprerentacinėmis dažniausiai vadinamos aikštės, turinčios aiškiai išreikštą ideologinę paskirtį, tai yra aikštės su ideologinės paskirties monumentais ar paminklais arba prie svarbių valstybinių ar savivaldybės pastatų esančios aikštės, kuriose švenčių proga ar atmintinomis datomis vyksta renginiai. Audrius Novickas daktaro disertacijoje „Miesto aikštė: formos ir turinio semantinis tyrimas“ aikštės pagal paskirtį suskirstė į: reprerentacinės paskirties (socialinės tapatybės žymėjimas), religinės apeiginės paskirties (erdvės sakralizavimas), komercijos paskirties (kasdienių ir proginių poreikių tenkinimas), rekreacijos paskirties (sekuliari dimensija) (Novickas, 2004, p. 85, 95, 101, 107). Tomas Grunskis straipsnyje „Apie kai kurias šiuolaikines aikščių formavimo tendencijas Lietuvoje“ rašė: „Kalbant apie naujus miesto viešųjų erdvių tipus ir jų kaitą, būtina pažymėti, kad XX a. viduryje Lietuvoje buvo naujai išplėtos valstybinės reprerentacinės miesto

viešosios erdvės tipas, kai kiekviename didžiajame Lietuvos mieste buvo suformuota sava Lenino arba komunistinę ideologiją reprerentuojanti aikštė. Tokio reprerentacinio tipo aikštės miesto raidos istorijoje egzistavo visada, tik jos skyrėsi skirtinguose kontekstuose tiek dydžiu, tiek ir svarba (hierarchija) mieste, iš vieno tipo virsdamos kitu, arba, pakėitus aikštės paskirtį ir morfologiją, tapdavo svarbiausios“ (Grunskis, 2009). Reprerentacinės aikštės samprata pasitaiko ir kitų Lietuvos autorių tekstuose, todėl būtina išsamesnė sąvokos *reprerentacija* analizė diskurso apie aikštės kontekste. Straipsnio tikslas – ištirti Lukiškių aikštės reprerentacines savybes. Tyrime taikomas sisteminės analizės metodas.

1. Reprerentacinės aikštės samprata

Tarptautinių žodžių žodyne *reprerentacija* [pranc. *représentation*] reiškia atstovavimą. Reprerentacinis [reprerentacija] – kam nors atstovaujantis; skirtas atstovauti, ypač parodyti gerąsias savybes. Tačiau toks apibūdinimas nėra aiškus. Loginės semiotikos pradininkas Charles'as Sanders'as Pierce'as teigė, kad tik praktinis pritaikymas daro sąvokas teisingas. Sąvokos *reprerentacija* (*representation*)

*Autorius susirašinėti. El. paštas gintas.tiskus@gmail.com

reikšmė komentuota Mats'o Bergmano ir Sami Paavola's redaguotame Ch. S. Pierce'o sąvokų ir komentarų žodyne (Bergman & Paavola, 2014). Anot Ch. S. Pierce'o, reprezentacija yra objektas, kuris reiškia kitą (ankstesnį), kad ankstesnio patirtis suteiktų mums žinias apie dabartinę. Reprezentacija – tai reikšmių kūrimas per ženklus, simbolius ar užuominas, susiejant šiuos ženklus su kitais. Trys sąlygos yra būtinos reprezentacijai. Pirmiausia reprezentacinis objektas turi turėti savybes, nepriklausančias nuo jo reikšmės. Tikrai per jų žinias (reikšmes) mes įsigyjame kokią nors informaciją apie reprezentuojamą objektą. Antroji sąlyga – reprezentacija turi turėti tikrą priežastinį ryšį su savo objektu. Trečioji sąlyga – kiekviena reprezentacija turi būti skirta protui, tikrai tiek, kiek pavyksta (pasiseka) suprasti, yra reprezentacija. Mintis apie reprezentaciją savaime nukreipia į kitą mintį, ir kad tai galėtų įvykti, reikia, jog kažkoks asociacijos tarp dviejų minčių principas būtų jau nustatytas tame prote. Į šitas tris sąlygas atsižvelgiama, apibrėžiant reprezentacijos prigimtį.

Atkreiptinas dėmesys, kad reprezentacinis ženklas turėtų būti suprantamas plačiau, apimant simbolius ar užuominas. Anot Karlo Gustavo Jung'o, ženklas visuomet yra mažiau nei idėja, kurią jis žymi, o simbolis visuomet išreiškia kažką daugiau nei jo akivaizdi ir tiesioginė reikšmė (Jung, 1994). Simbolis [gr. symbolon] – daiktinis, vaizdinis arba garsinis ženklas, žymintis kokią nors sąvoką, turintis kokią nors sutartinę reikšmę, reiškiantis kokią nors idėją (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985).

Reprezentacija yra tai, ką priimame (manome ar turime manyti) esant vietoj kažko kito. Tai daikto, kurio aktualiai nėra, atpažįstamas ryšys su ženklu. Daiktas, kuris reiškia kitą daiktą, yra reprezentacija, todėl galima daryti prielaidą, kad kiekviena tikro pažinimo rūšis yra ženklo prigimties. Kiekvieną idėją galima laikyti kieno nors reprezentacija. Tačiau reprezentacija neturi būti suprantama kaip realaus pasaulio atvaizdavimas. Reprezentaciniai ženklai gali būti ne tik realiai įvykusių įvykių ar gyvenusių asmenybių įprasminimas, bet ir įsivaizduojamų daiktų ar fantazijos pasaulio vaizdinių atspindys. Šiuo atveju santykis, kai persikloja esaties (ženkle) ir nesaties (to, ko nėra) plotmės, yra esminis ženklas, atspindintis pirminę egzistenciją. Anot Umberto Eco, vietovės ir ypač architektūra „gali būti suvokiama kaip ženklų ir simbolių visuma, sudaryta iš *denotaty*, atspindinčių utilitarias pastatų funkcijas, ir *konotaty*, išreiškiančių jų simbolines prasmes“ (Eko, 2006, p. 276).

Aikštė – tai vieta erdvėje, todėl aktuali filosofo bei sociologo Henri'o Lefebvre'o knygoje „Erdvės produkcija“ plėtotą erdvės kaip socialinio konstrukto sampratą. Erdvės konstravimas, anot H. Lefebvre'o, yra produkcijos (materijos) ir mąstymo (konceptijos) padarinys (Lefebvre, 1991, p. 300). Anot H. Lefebvre'o, galimi trys erdvės modeliai:

1. Fizinė arba natūrali erdvė (materiali) – reali generuojama ir naudojama erdvė.
2. Reprezentacinė erdvė (ideali) – „mentalinė“ erdvė, t. y. tam tikras vaizdinys, skirtas kažkuriam vaizdiniui.
3. Erdvė, skirta reprezentuoti (materiali ir ideali) – „socialinė erdvė“, nuolat kintama, konstruojama visuomeninių sąveikų pagrindu. Tai socialiai orga-

nizuojama „gyvenimiška erdvė“ (angl. *lived space*), kurią formuoja trys dėmenys – erdvės naudojimas, teorizavimas ir (ar) reprezentavimas bei vaizdavimas.

Reprezentacinė aikštė suprantama kaip ženklas ar ženklų sistema, kuria norima suteikti tam tikrą reikšmingą informaciją. Šia informacija gali būti: įvykiai arba veikėjai, kurie yra arba nėra susiję su aikšte, bet yra kokiu nors būdu svarbūs ir juos norima įamžinti; ideologiniai ir politiniai motyvai, kuriems norima ne tik suteikti išskirtinę svarbą, bet ir sureikšminti. Dažnai reprezentacinės aikštės – vietos, kur oficialioji valdžia siekia įsitvirtinti. Tačiau visais atvejais, po vienokio ar kitokio įženklavimo, siekiama, kad aikštės taptų patirties erdvėmis.

Lietuvoje reprezentacinėmis aikštėmis įvardijamos pagrindinės arba didžiausios aikštės miestų centrinėse dalyse, arba aikštės, kurios paskelbiamos tokiomis valdžios institucijų. Pavyzdžiui, 1999-02-11 nutarimu Nr. VIII-1070 „Dėl valstybės sostinėje esančios Lukiškių aikštės funkcijų“ Seimas nutarė:

1. Lukiškių aikštė Vilniuje formuojama kaip pagrindinė reprezentacinė Lietuvos valstybės aikštė su laisvės kovų memorialiniais akcentais.
2. Lukiškių aikštė Vilniuje, kaip istoriškai susiformavusi vientisa urbanistinė erdvė, turi atlikti valstybinę reprezentacinę ir kartu visuomeninę funkciją. Projektiniai sprendimai turi apimti ir suderinti šias abi funkcijas – įkomponuoti pastatą Gedimino pr. 40 ir Aukų gatvę bei įvertinti Pamėnkalnio (Taurakalnio) urbanistinių sprendimų perspektyvą (Valstybės žinios, 1999, Nr.18-459).

Tačiau ne visos aikštės, įvardintos reprezentacinėmis, yra lygiavertės. Aikštės hierarchinį lygmenį galima nustatyti įvertinus miesto, kuriame yra aikštė, statusą, aikštės vietą miesto struktūroje ir aikštės aplinkos kontekstą.

2. Aikštės reprezentacinių savybių lauko sandara

Reprezentacinių savybių reikšminio lauko sandaros nagrinėjimą reikėtų pradėti nuo aikštės pavadinimo, kuris, kaip ženklas, suteikia pirminę informaciją apie aikštę jos net nematant ir dažnu atveju neidentifikuojant jos buvimo vietos. Kalbėdami apie Katedros aikštę numanome, kad aikštėje ar greta jos yra katedra, kalbėdami apie stoties aikštę, numanome, kad aikštė yra greta stoties, kalbėdami apie Vinco Kudirkos aikštę Vilniuje, numanome, kad ši aikštė kažkuo (reprezentaciniais ženklais) yra susijusi su V. Kudirkos asmenybe, kalbėdami apie Vienybės aikštę, numanome, kad šis pavadinimas reiškia tautos bendrumą ir t. t. Tai reiškia, kad aikštės pavadinime atsispindi priežastinis ryšys su reprezentuojamu objektu.

Vietovardžiu, arba toponimu, vadinamas „tikrinis vietos pavadinimas“ (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2006), žymintis šalis, miestus, upes, jūras ir kitus geografinius objektus. Visuomeniniame gyvenime vietovardžiai yra pagrindiniai erdvinės, geografinės orientacijos ženklai (Mickienė & Bačiūnaitė-Lužinienė, 2013, p. 6–7). Toponimai, arba vietovardžiai, – bet kurios gamtinės ar dirbtinės žemės paviršiaus vietos ar kitokio geografinio

objekto tikriniai vardai (Gaivenis & Keinys, 1990, p. 235). Dėl bendrinio žodžio semantinio turinio konkretėjimo tikriniai žodžiai negali išreikšti sąvokos. Atskirą vardų grupę sudaro miesto dalių, gatvių ir kitų smulkesnių objektų (pastatų, aikščių, kvartalų) pavadinimai. Jie vadinami *urbanimais* (Mickienė & Bačiūnaitė-Lužinienė, 2013, p. 20). Kiekviena svarbi miesto aikštė turi savo tikrinį vardą – urbanimą, kuris yra pradinė reikšminė informacija apie aikštę. Reprerentacinės aikštės atveju tai yra ženklas apie reprerentuojamą objektą.

Svarbiausia reprerentacinio reikšmių lauko sandaros dalis yra aikštės meninės raiškos priemonės – aikštės architektūra. Gali būti išskirti šie reprerentacines savybes reiškiantys ženklai:

- a) dekoratyviniai akcentai (monumentai, skulptūros ir jų formos, obeliskai, stelos, kolonos ir t. t.) – informuojantys apie įvykius ar apie asmenybes;
- b) aikštę ribojantys ar greta esantys pastatai ir jų funkcija (buvusi ar esama) – siejami su reprerentuojamu objektu ir informuojantys apie politinę santvarką, valdžią, kiti reikšmingi pastatai.

Nustatant aikštės reprerentacinio lauko sandarą, identifikuojami priežastiniai ryšiai su reprerentuojamu objektu. Pradinė reikšminė informacija yra urbanimas. Vėliau nustatomas reprerentuojamo objekto tipas – įvykis ar asmenybė, ryšys su aikšte, ženklų svarba aikštėje (dominuoja aikštėje, pastebimas aikštėje, nepastebimas aikštėje) bei ženklų ir aplinkos konteksto sąveika. Jei aikštėje yra keli ar keletas ženklų, reprerentuojančių skirtingus objektus, būtina vertinti kiekvieną ženklą. Ženklų tyrimo rezultatai surašomi į matricą.

Aikštės reprerentacinis lygmuo nustatomas atsižvelgiant į aikštės hierarchinį lygmenį ir aikštės reprerentacinio ženklų (-ų) svarbumo nustatymo matricos reikšmes. Reprerentacine galime įvardinti aikštę, kurioje reprerentaciniai ženklai aikštei daro svarbią įtaką – dominuoja. Jei reprerentacinių ženklų lygmuo yra tik pastebimas arba nepastebimas, aikštė nėra reprerentacinė.

3. Lukiškių aikštės tyrimas

Lukiškių aikštės tyrimo data 2016-05-09 (1 paveikslas). Atliekant tyrimą nagrinėjami aikštėje (žemės sklypas suformuotas 2015-07-31) esantys ženklai, identifikuoti apžiūros ir fotofiksacijos metu.

Toponimo kilmės apžvalga

Manoma, kad pavadinimas kilęs nuo totoriaus Luko Petravičiaus, kuriam Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje čia paskyrė didelį žemės sklypą. Jis taip pat buvo vadinamas Totorių Lukiškėmis arba Totorija. Nuo XVI a. Lukiškės tapo uostu. Palei Nerį buvo pirklių sandėliai. Lukiškių šile XVI a. buvo dvaras. 1553–1561 m. Mikalojus Radvila Juodasis jame priglaudė evangelikus reformatus. 1584 ir 1593 m. Stanislovas Radvila dvarą perdavė jėzuitams vasarviete; apylinkė pavadinta Jėzuitų Lukiškėmis. XVII a. pradžioje Lukiškės tapo Vilniaus priemiesčiu, susiformavo trys gatvės.

Lukiškėse buvo įrengtos vargingųjų Vilniaus miestiečių kapinės. Didikas Jurgis Liutauras Chreptavičius Lukiškėse vienuoliams dominikonams padovanoja žemės sklypą ir pinigų, kad šie kapinėse pastatytų bažnyčią. 1642 m. dominikonai pastato medinę Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčią, netrukus – vienuolyną. 1677 m. įsteigta parapija, kuri veikė iki 1948 m. Per LVV karą 1654–1667 m. su Rusija ir per 1700–1721 m. Šiaurės karą Lukiškės smarkiai nukentėjo, sudegė bažnyčia ir vienuolynas. 1722 m. atstatyta bažnyčia ir 1739 m. atstatytas vienuolynas buvo pirmieji mūriniai pastatai Lukiškėse. 1757–1761 m. architektas Jonas Kristupas Glaubicas jėzuitams suprojektavo 3 aukštų rūmus su mansardomis, o vėliau rūmai ir pastatyti, o 1872 m. sunyko. Apie 1800 m. Jėzuitų Lukiškės imtos vadinti Vingiu.

XIX a. namai Lukiškėse statyti neplaningai, paliekant vietos tik siauroms gatvelėms. 1860 m. Lukiškių aikštėje įrengtas miesto turgus. XIX a. viduryje nutiestos svarbiausios gatvės – Šv. Jurgio (dabar Gedimino) prospektas ir Pamėnkalnio, XIX a. 2-ojoje pusėje Lukiškės prijungtos prie Vilniaus. 1891 m. prospektas iki Lukiškių aikštės išgrįstas ir apsodintas liepomis. 1897 m. pastatyti teismo rūmai, 1898–1903 m. – Lukiškių kalėjimas. 1908 m. Juozapo Montvilos iniciatyva pradėtas statyti triaukščių gyvenamųjų namų kvartalas, dar vadinamas Lukiškių arba Montvilos kolonija (Mūsų Lietuva, 1964, p. 139).

Aikštės formavimas. Urbanimas

XIX a. pradžioje sudarant Vilniaus miesto plėtros perspektyvinius planus, tuometiniame Lukiškių priemiestyje iš abiejų būsimo prospekto (dab. Gedimino) pusių buvo numatyta vieta turgavietei. Planavimo metu ši teritorija tebuvo eilinis Vilniaus priemiestis – joje stovėjo mediniai sodybinio tipo namai su daržais, ėjo keliai. 1860 m. į naująją aikštę buvo perkelti penki dabartinėse Pylimo ir Tiltų gatvėse buvę turgūs (Jogėla, Meilus, & Pugačiauskas, 2008, p. 208).

Pirmaisiais turgaus gyvavimo metais aikštė plytėjo apytuštėje priemiesčio erdvėje, dėl prastos kelių būklės buvo sunkiai pasiekama iš miesto. Carinės Rusijos valdžia 1812, 1837 ir 1875 metais buvo sudariusi aikštės sutvarkymo projektus, tačiau nė vienas iš jų nebuvo įgyvendintas. Aikštė išlyginta ir per griovius nutiesti tilteliai 1861 m. (Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, 1988, p. 322). Turgavietės aplinka pradėta tvarkyti praėjus keliems dešimtmečiams nuo jos įkūrimo – iki aikštės pratęstas Šv. Jurgio prospektas (1879), nutiestos aplinkinės gatvės, aplink aikštę pradėjo kilti nauji statiniai, tarp jų – bene svarbiausias ir prabangiausias gubernijos pastatas – Teismo rūmai (1895–1897), monumentalūs Vilniaus Marijos mergaičių gimnazija (1903), moderniausias imperijos kalėjimas (1904). Apstačius teritoriją, aikštė sumažėjo ir įgavo artimą dabartiniam pavidalą. Plečiantis miestui aikštė priartėjo prie centro: nuo 1887 m. čia pradėtos rengti Žemės ūkio parodos, nuo 1887 m. – cirko pasirodymai, vėliau – kino demonstracijos, XX a. pradžioje keletą metų veikė miesto teatras (Jogėla, Meilus, & Pugačiauskas, 2008, p. 219–231).

Nepavyko rasti žinių, kad Lukiškių priemiestyje buvusi turgavietė būtų turėjusi oficialų Lukiškių vardą (urbonimą). 1936 m. aikštė pavadinta Jozefo Pilsudskio vardu. Sovietų okupacijos metais, apie penktąjį dešimtmetį, aikštė vadinta Tarybų aikšte. 1952 m. liepos 20 d., sovietų valdžios paskelbimo Lietuvoje dvyliktųjų metų išvakarėse, buvo atidengtas aikštėje pastatytas Lenino paminklas, buvusi Tarybų aikštė pavadinta Lenino vardu ir tapo pagrindine Vilniaus oficialių iškilnių aikšte. 1991 m. demontavus Lenino paminklą, aikštei grąžintas Lukiškių vardas (urbonimas).

Dabartinės Lukiškių aikštės dydis – 210×190 m, proporcijos – 1:1,1, forma – netaisyklinga trapecija, simetrinė kompozicija, takai orientuoti į aikštės centrą. Vertinant aikštės planinę struktūrą būtina pastebėti, kad aikštėje nėra zonos valstybinei reprezentacinei funkcijai, t. y. renginiams valstybinių švenčių metu, kitiems proginiams renginiams, į kuriuos galėtų susirinkti didesnis dalyvių skaičius. Aikštės erdvę sudaro žaliosios zonos, takai ir liepomis apsodinta aikštės dalis (1 paveikslas). Takų sankirtoje esanti centrinė aikštės erdvė, kurioje ant stiebo iškelta Lietuvos valstybės istorinė vėliava, nėra didelė.

Išvada. Lukiškių aikštės urbonimas tiesiogiai siejamas su vietovės toponimu. Su reprezentuojamais įvykiais ar asmenybėmis urbonimas nėra susijęs.

Aplinkos konteksto įtakos tyrimas

Lukiškių aikštė yra centrinėje miesto dalyje. Aikštę iš pietų pusės riboja Gedimino pr., iš vakarų – J. Tumo-Vaižganto g., iš rytų – Vasario 16-osios g., šiaurinėje dalyje Lukiškių g., už kurios yra Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčia (1690–1727 m., 1737 m. pagal architekto A. A. Genu projektą pastatyti viršutiniai bokštų tarpniai) ir vienuolynų ansamblis (1713–1739 m. pastatyti vienuolyno namai, XVIII a. pabaigoje – naujas korpusas). Daugiausia Lukiškių a. dabartinę formą lėmė aikštę ribojantys pastatai. 1957 m. pagal architekto Lev'o Kazarinskio projektą vakarinėje Lenino a. pusėje, J. Požėlos g. (dabar J. Tumo-Vaižganto g. 2), pastatyti Ministrų tarybos rūmai, kuriuose dabar įsikūrusi Lietuvos Respublikos užsienio reikalų mi-

nisterija. Dabartinių Gedimino pr. ir J. Tumo-Vaižganto g. kampe 1912–1913 m. pastatyti Prekybos ir pramonės rūmai, kuriuose dabar komercinės paskirties patalpos. Pietinėje Lukiškių a. pusėje, Gedimino pr., 1895–1897 m. pagal Peterburgo architekto G. Prusakovo projektą pastatytas Teismo rūmų kompleksas (vėliau KGB), kuriame dabar įsikūręs Vilniaus apygardos teismas, Lietuvos apeliacinis teismas bei Genocido aukų muziejus, greta monumentalioji Vilniaus Marijos mergaičių gimnazija (dabar Lietuvos muzikos ir teatro akademija), pastatyta 1904 m. rytinėje aikštės pusėje. Vasario 16-osios g. XIX a. pabaigoje pastatyti gyvenamieji namai (Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, 1988, p. 321, 351, 353).

Atlikus aikštės aplinkos konteksto tyrimą matyti, kad aikštė buvo formuojama kaip valdžios galios centras, kuris, keičiantis aikštę supančių pastatų paskirčiai, išliko. Aikštę ribojama Gedimino pr., kuris gali būti įvardinamas centrine Vilniaus miesto gatve. Aikštę supa vykdomosios valdžios – Užsienio reikalų ministerija ir teisminės valdžios – Vilniaus apygardos teismas, Lietuvos apeliacinis teismas – pastatai. Greta aikštės, Gedimino pr. ir Vasario 16-osios g. kampe, yra Ūkio ir Energetikos ministerijos pastatas. Aukštojo universitetinio mokymo ir mokslo įstaigos – Lietuvos muzikos ir teatro akademijos bei Teismo rūmų pastatų pagrindiniai fasadai vizualiai reikšmingi ir pabrėžia svarbiausią Lukiškių aikštės plano dalį nuo Gedimino pr. ir vertintini kaip prasminis akcentas, ženklas. Aikštės erdvinės aplinkos elementų derinyje dominuoja Šv. apaštalų Jokūbo ir Pilypo bažnyčios bokštai.

Išvada. Aikštės aplinkos konteksto įtaka aikštės reprezentacijai yra didelė.

Aikštės reprezentacinių ženklų svarbumo lygmens nustatymas

1 ženklas. Vėliavos stiebas aikštės centre su iškelta Lietuvos valstybės istorine (herbine) vėliava (3 paveikslas).

Reprezentuojamo objekto tipas. Lietuvos valstybės vėliava yra oficialus Lietuvos valstybės simbolis. Žymimas – kita.

Reprezentuojamo objekto ryšys su aikšte. Ženklo ryšys su aikšte – netiesioginis.

1 paveikslas. Lukiškių aikštė 2016 m.
(I. Gelūno nuotrauka)

Figure 1. Lukiškių square 2016 (I. Gelūnas photo)

2 paveikslas. Lukiškių aikštė 2018 m. (S. Žiūros nuotrauka)

Figure 2. Lukiškių square 2018 (S. Žiūra photo)

3 paveikslas. Lukiškių a. Lietuvos valstybės istorinė vėliava (G. Tiškaus nuotrauka, 2016)

Figure 3. Lukiškių square. The historical national (armorial) flag of Lithuania (G. Tiškaus photo 2016)

Reprezentacinio ženklų svarba aikštėje. Vėliavos stiebas su iškelta Lietuvos valstybės istorine vėliava aikštėje aiškiai matomas ir yra svarbus kaip prasminis simbolis – emocinė dominantė.

2 ženklas. Medinis kryžius su paminklinėje plokštėje iškaltu užrašu „1863“ bei paminklinė lentelė su užrašu „ČIA BUVO NUŽUDYTI 1863 M. SUKILIMO VADOVAI Z. SIERAKAUSKAS /1827–1863.VI.15 / K. KALINAUSKAS /1836–1864. III.10“. Analogiškas tekstas parašytas ir rusų kalba. Paminklinė plokštė padėta 1921 m. aikštės centre, vėliau, 1936 m., perkelta į šiaurinę aikštės dalį (dabartinė plokštės vieta) (4 paveikslas).

Reprezentuojamo objekto tipas. Pagrindinis reprezentuojamo objekto tipas yra **asmenybės** – Z. Sierakauskas ir K. Kalinauskas. Papildomas reprezentuojamo objekto tipas yra **įvykis** – 1863 m. Abiejų Tautų Respublikos tautų nacionalinio ir socialinio išsivadavimo sukilimas prieš Rusijos imperijos valdžią.

Reprezentuojamo objekto ryšys su aikšte. Sukilimo vadai Z. Sierakauskas ir K. Kalinauskas buvo nužudyti aikštėje ar greta jos. Sukilimas vyko dabartinių Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos teritorijose. Ryšys – tiesioginis.

Reprezentacinio ženklų svarba aikštėje. Ženklas yra šiaurinėje aikštės dalyje, po liepų medžiais, prie pėsčiųjų tako, ir nors iš aikštės centrinės dalies ar tolimesnių kampų nėra matomas (medinis kryžius yra apie 3,0 m aukščio), tačiau iš šiaurinės aikštės dalies yra pastebimas.

Aikštės aplinkos konteksto ir ženklų sąveika. Tiesioginio ryšio su aikštės aplinka nėra.

3 ženklas. Raudono granito paminklinė lentelė su užrašu „ŠIOJE AIKŠTĖJE BUS ĮAMŽINTAS NEŽINOMOJO PARTIZANO IR KOVOTOJO DĖL LIETUVOS LAISVĖS ATMINIMAS“. Lentelėje iškalta pastatymo data 1995 m. gegužės 20 d. Lentelė horizontali, aikštės kampe, ties Gedimino pr. ir Vasario 16-osios g. sankirta (5 paveikslas).

4 paveikslas. Lukiškių a. medinis kryžius ir paminklinė lenta (G. Tiškaus nuotrauka, 2016)

Figure 4. Lukiškių square. Wooden cross and memorial board (G. Tiškaus photo 2016)

Reprezentuojamo objekto tipas. Ženklas nenurodo konkrečių asmenų, o tik informuoja apie veiksmą ateityje, todėl neturi reprezentacinio objekto savybių ir negali būti priskirtas kokiam nors tipui. Žymimas – kita.

Reprezentuojamo objekto ryšys su aikšte. Ženklų ryšys su aikšte – netiesioginis.

Reprezentacinio ženklų svarba aikštėje. Ženklas aikštėje nepastebimas (matomas tik arti priėjus).

Aikštės aplinkos konteksto ir ženklų sąveika. Ženklas gali būti siejamas su buvusiu KGB pastatu (dabar Vilniaus apygardos teismo, Lietuvos apeliacinio teismo bei Genocido aukų muziejaus pastatas), kuriame buvo kankinami ir žudomi žmonės. Sąveika – minimali.

4 ženklas. Juodo granito paminklinė lentelė su užrašu „ŽUVUSIEMS UŽ TĖVYNĘ“. Lentelė primontuota prie granitinio klombos bortelio centrinėje aikštės dalyje, arčiau Gedimino pr. Lentelės pastatymo metai nėra žinomi (6 paveikslas).

Reprezentuojamo objekto tipas. Užrašas „ŽUVUSIEMS UŽ TĖVYNĘ“ yra abstraktus, nenurodo konkrečių asmenų, todėl neturi reprezentacinio objekto savybių ir negali būti priskirtas kokiam nors tipui. Žymimas – kita.

Reprezentuojamo objekto ryšys su aikšte. Ženklų ryšys su aikšte – netiesioginis.

Reprezentacinio ženklų svarba aikštėje. Ženklas aikštėje nepastebimas (matomas tik arti priėjus).

Aikštės aplinkos konteksto ir ženklų sąveika. Ženklas gali būti siejamas su buvusiu KGB pastatu (dabar Vilniaus apygardos teismo, Lietuvos apeliacinio teismo bei Genocido aukų muziejaus pastatas), kuriame buvo kankinami ir žudomi žmonės. Sąveika – minimali.

Aikštės aplinkos konteksto ir ženklų sąveika. Ženklų sąveika su aplinkos kontekstu – minimali.

Be ženklų aikštėje, paminėtini ženklai artimojoje aikštės aplinkoje. Ant Vilniaus apygardos teismo, Lietuvos apeliacinio teismo bei Genocido aukų muziejaus pastato

5 paveikslas. Lukiškių a. raudono granito paminklinė lenta
(G. Tiškaus nuotrauka, 2016)

Figure 5. Lukiškių square. Red granite monument
(G. Tiškus photo 2016)

6 paveikslas. Lukiškių a. juodo granito paminklinė lenta
(G. Tiškaus nuotrauka, 2016)

Figure 6. Lukiškių square. Black granite monument
(G. Tiškus photo 2016)

(buvęs KGB pastatas) cokolio 2000 m. iškalti apie 200 aukų, kurios 1944–1947 m. buvo NKGB ir MGB kankintos ir vėliau nužudytos, vardai ir pavardės (sumanymo autorius Gitenis Umbrasas). Priešais aikštę, kitoje Gedimino pr. pusėje, tarp Lietuvos muzikos ir teatro akademijos bei teismo rūmų pastatų, iš lauko akmenų sumūrytas paminklas su metaliniu kryžiumi viršuje. Paminklo apačioje juodo granito lentelėje iškaltas užrašas „SOVIETINĖS OKUPACIJOS AUKOMS ATMINTI“. Paminklo pastatymo data 1994-06-14.

Gedimino pr. šaligatvyje, greta aikštės bronzinis paminklinis suoliukas Vytauto Kernagio atminimui (arch. Rimvydas Kazickas, skulpt. Danielius Sodeika). Greta suoliuko grindinyje įmontuota lentelė su užrašu „Šioje vietoje brodo vaikas VYTAUTAS KERNAGIS pradėjo savo kūrybinį kelią“. Suoliukas atidengtas 2011-10-21.

Atlikus aikštės reprezentacinių ženklų svarbumo lygmens nustatymo tyrimus matyti, kad tik Lietuvos valstybės istorinė vėliava aikštėje aiškiai matoma ir yra svarbus prasminis simbolis – emocinė dominantė. Medinis kryžius su paminkline plokšte, turintis tiesioginį ryšį su aikšte, pastebimas tik iš šiaurinės aikštės dalies. Paminklinės lentos (3 ir 4 ženklai) dėl savo mažų matmenų ir vietos

aikštėje nepastebimos. Jų sąveika su aplinkos kontekstu yra minimali. Ženklų tyrimo duomenys surašyti į matricą (1 lentelė).

2017 m. pradėti aikštės rekonstrukcijos darbai (2 paveikslas), kurie dar nebaigti (aikštė apžiūrėta 2018-04-05). Nėra numatyto įrengti laisvės kovų memorialinio akcento, suoliukai įrengti laikinose vietose, nėra numatytų vaikų žaidimo aikštelių, numatyto fontano, aikštė nebaigta želdinti. Po rekonstrukcijos aikštėje tose pačiose vietose išliko vėliavos stiebas su iškelta Lietuvos valstybės istorine (herbine) vėliava (1 ženklas) ir medinis kryžius su paminklinėje plokštėje iškalto užrašu (2 ženklas). 3 ir 4 ženklai (paminklinės plokštės) neišliko. Aikštėje greta Gedimino pr., priešais Vilniaus apygardos teismo, Lietuvos apeliacinio teismo bei Genocido aukų muziejaus pastatą, suformuota reprezentacinė zona.

Apibendrinimai ir išvados

Reprezentacinė aikštė – ženklas ar ženklų sistema, kuria norima suteikti tam tikrą reikšmingą informaciją. Šia informacija gali būti įvykiai arba veikėjai, kurie yra arba nėra susiję su aikšte, bet yra kokiu nors būdu svarbūs ir

1 lentelė. Lukiškių aikštės ženklų įvertinimo matrica

Table 1. Lukiškių square marks assessments matrix

Ženklo pavadinimas (Nr.)	Reprezentuojamo objekto tipas			Reprezentuojamo objekto ryšys su aikšte			Reprezentacinio ženklo svarba aikštėje			Aikštės aplinkos ir ženklo sąveika		
	Asmenybė (-ės)	Įvykis (-iai)	Kita	Tiesioginis	Netiesioginis	Nėra	Dominuoja	Pastebimas	Nepastebimas	Reikšminga	Minimali	Nėra
1.			+	+			+			+		
2.	+	+	+	+				+			+	
3.			+		+				+		+	
4.			+		+				+		+	

juos norima įamžinti; ideologiniai ir politiniai motyvai, kuriems norima ne tik suteikti išskirtinę svarbą, bet ir su-reikšminti.

Aikštės reprezentacinis lygmuo nustatomas atsižvel-giant į aikštės hierarchinį lygmenį ir aikštės representa-cinio ženklo (-ų) svarbumo lygmens nustatymo tyrimus. Reprezentacine aikšte galime įvardinti aikštę, kurioje re-prezentaciniai ženklai aikštei daro lemiamą ar svarbią įta-ką (dominuoja). Jei reprezentacinių ženklų lygmuo yra tik pastebimas arba nepastebimas – aikštė nėra reprezentacinė.

Lukiškių aikštės urbonimas tiesiogiai siejamas su vie-tovės toponimu. Su reprezentuojamais įvykiais ar asmeny-bėmis urbonimas nėra susijęs.

Lukiškių aikštė buvo formuojama kaip valdžios galios centras, kuris išliko keičiantis aikštę supančių valdžios pastatų paskirčiai. Aikštę supančių pastatų pagrindiniai fasadai vizualiai reikšmingi ir vertintini kaip prasminis ak-centas, ženklas. Aikštės hierarchinis lygmuo yra aukštas.

Lukiškių aikštėje valstybę reprezentuoja Lietuvos vals-tybės istorinė vėliava, kuri aikštėje aiškiai matoma ir yra svarbus prasminis simbolis – emocinė dominantė. Tačiau Lukiškių aikštės planinė struktūra ir joje esančių reprezen-tacinių ženklų visuma tyrimo metu dar nebuvo tiek svar-bi, kad aikštę galima būtų įvardinti svarbiausia Lietuvos valstybės reprezentacine aikšte. Tai tik siekiamybė, galima rekonstravus aikštę ir pastačius laisvės kovų memorialinį akcentą.

Literatūra

- Bergman, M., & Paavola, S. (2014). *The comments dictionary. Peirce's Terms in his own words*. New edition. M. Bergman & S. Paavola (Eds.). Commens. Prieiga per internetą: <http://www.commens.org/dictionary>
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. (2006). 6-asis (3-iasis elek-troninis) leidimas. Kompaktinė plokštelė. S. Keinys (vyr. redaktorius), L. Bilkis, J. Paulauskas, & V. Vitkauskas (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
- Eko, U. (2006). *Otsutstvuyushchaya struktura. Vvedenie v semio-logiyu. Spb., Simpozium* (p. 276).
- Gaivenis, V., Keinys, St. (1990). *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Grunskis, T. (2009). Apie kai kurias šiuolaikines aikščių forma-vimo tendencijas Lietuvoje. *Urbanistika ir architektūra*, 33(3), 135–144. Vilnius: Technika. <https://doi.org/10.3846/13921630.2009.33.135-144>
- Jogėla, V., Meilus, E., & Pugačiauskas, V. (2008). *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV a.–XX a. pradžia)*. Vilnius: Dieme-džio leidykla.
- Jung, K. G. (1994). *Žvilgsnis į pasąmonę*. Vilnius: Taura.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (p. 300). Cambridge: Blackwell.
- Lietuvos Respublikos Seimo 1999-02-11 nutarimas Nr. VIII-1070 „Dėl valstybės sostinėje esančios Lukiškių aikštės funkcijų“. *Valstybės žinios*, 1999, Nr.18-459.
- Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. (1988). Vil-nius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Mickienė, I., & Balčiūnaitė-Lužinienė, L. (2013). *Onomastikos įžvalgos: mokomoji knyga* (p. 46). Vilnius: Vilniaus univer-sitetas.
- Mūsų Lietuva (T. 1). (1964). Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla (p.139).
- Novickas, A. (2004). *Miesto aikštė: formos ir turinio semantinis tyrimas* (Daktaro disertacija). VDU, VGTU.
- Tarptautinių žodžių žodynas. (1985). Vyriausioji enciklopedijų leidykla. Prieiga per internetą: <http://www.zodynas.lt>

INVESTIGATION OF REPRESENTATIVE CHARACTERISTICS OF LUKIŠKIŲ SQUARE IN VILNIUS

G. Tiškus

Abstract

Representative squares are sites where ideological monuments or monuments are built, or squares to important state or municipal buildings. Representation square is a mark or sign system that is intended to provide some relevant information. This information may include events or actors that are important and desirable to commemorate, ideological - political motives that want to be given exclusive importance. In determining the structure of the area's representative area, causal relationships with the represented object are identified. The original key information is the name. Subsequently, the type of object represented – an event or personality, a connection to the square, the importance of the mark on the square (dominant, noticeable or invisible), and the interaction between the label and the environment are determined. After examining the structure of the square of the square and writing the values in the matrix, we can determine the representation level of the square. In the representation square we can name the square, for which the context of the environment and the level of representational marks for the purpose of the square have a decisive or significant influence.

Keywords: square, representation, feature, hierarchical level, environmental context, significance of marks.